

O POZNÁNÍ

Ptáte se, moje filozofie, moje noetika a metafyzika — pravda, literárně jsem jich soustavně nezpracoval, jen příležitostně to ono napsal; formuloval jsem si je pro foro interno, to se rozumí. Každý člověk má svou filozofii, chcete-li, svou metafyziku. Řeknu vám napřed: nikdy jsem se nevydával za filozofa, neřkuli za metafyzika —

A to říká profesor filozofie!

Právem. Učil jsem dějinám filozofie, filozofii dějin, učil jsem sociologii; pravda, svou filozofii, svou metafyziku jsem do toho uložil, ale souborně jsem ji nepřednášel ani nenapsal. Často se do filozofie počítá psychologie, etika, filozofie právní, filozofie dějin, sociologie a kdeco; ale to je nesprávná klasifikace věd. Toto všechno jsou odborné, samostatné vědy nebo části samostatných věd — ovšem, každá odborná věda má svůj filozofický základ, svůj blízký vztah k filozofii. Skutečné filozofické vědy jsou jenom dvě: logika s noetikou — a metafyzika. Filozofie — tím slovem se rozumí jednak jakási moudrost, hlubší jakési poznání a vědění, a za druhé celkový názor na svět i na život. Pro mne je filozofie, míním filozofie vědecká, pokus o celkový názor na svět, implicate na ducha; měla by být úhrnem všeho vědění, syntézou všech věd — ale může dnes někdo obsáhnout všechny vědy, rozrostlé

do takového odbornictví? Nu, nemůže, i kdyby byl sebeučenější. To je ten vážný problém: co je, co může být filozofie nebo metafyzika vedle věd odborných.

Čili je problém, může-li být filozofie a metafyzika vědou.

To ne. Filozofie, tedy i metafyzika, nemůže být jiná než vědecká, nesmí nikdy a v ničem být v rozporu s vědeckým poznáním. Říkám-li problém, myslím tím úkol; ten úkol je jasný, ale jeho řešení je těžké; nikdy v něm nebude řečeno poslední slovo, tak jako nikdy nebude řečeno poslední slovo v lidském poznání.

Ale abych vám odpověděl: moje filozofie, má noetika a metafyzika jsou implicitně v mých literárních pracích; jsou obsaženy i v tom, co a jak jsem jednal —

— čili jsou obsaženy ve svém praktickém užití. V tom snad jste, pane prezidente, tak trochu pragmatista.

Pragmatista — to ne. Ale i pragmatismů je několik; pokud by šlo o Peirce nebo Williama Jamese, ti dva vycházejí z Kanta, a už tím jsou mně cizí. Také jsem nikdy nekladl takový důraz na utilitarism, a dokonce nábožensky stojím jinde. James napsal, že pragmatism je jen nové jméno pro staré metody myšlení — nemám rád nová jména pro staré věci.

Pravdaže je několik pragmatismů; ale řekl bych, že je také pragmatism český. Například typičtí čeští myslitelé: Komenský, Palacký, Havlíček — i Havlíček je filozof. Já vím, že jich nelze strkat do jednoho pytle; ale to bije do očí, jak ti tři pořád obracejí své myšlení k praktickým věcem života, k životním věcem národa. Všichni tři jsou politikové. Typická česká filozofie je vlastně politická — snad proto, že malý národ si nemůže dovolit luxus myšlení pro myšlení. Tedy tomu bych řekl český pragmatism nebo praktická tradice české filozofie; a do té tradice mně zapadáte i vy.

Tož pravda, na ty tři můžete ukázat: učili, ale také prakticky vedli; a jejich politika — to bylo úsilí obrodit lid vzděláním a humanitou, osvobodit národ politicky i duchovně. A je příznačné, že všichni tři měli koncepci světovou. Ten Komenský, typický Čech a duch už dost novodobý: byl člověk náboženský a své náboženství žil i jako vychovatel a politik. Apoštol humanity, hlasatel harmonie ve všem a všude; pracoval pro národ prací pro celý svět a ten svět celý zchodil. Je uznaným učitelem národů — pravý a první vědomý Panevropán.

Palacký — vhroutil se do historie našeho národa a podal nám zdůvodněnou filozofii naší historie; z ní čerpal zásady naší politiky a té politiky se činně účastnil. Na něm se pěkně ověřuje staré historia vitae magistra.

A Havlíček — duch moderní, energický, ale vždycky opatrný, kritický, vědomý své národní odpovědnosti; zkrátka vzor demokratického žurnalisty. Šel za Palackým, nějaký čas také poslancoval; dal takto živý příklad, jak souvisí žurnalistika a politika. Pravdu máte, že byl také filozof — přece nejsou filozofy jen profesori, každý myslící člověk má nějakou svou filozofii, metafyziku, pokus o postižení smyslu života a světa. A u Havlíčka každé slovo, každý novinářský článek je projev uceleného světového názoru.

Pravíte, naše filozofická tradice. Nevím, neuznává se to dost; ale mohu říci, že v těch třech jsem našel svůj vlastní i náš národní program, pořád a pořád jsem si na nich ověřoval své názory. Zdůrazňujete praktickost mé filozofie. Budiž. Vždycky jsem pracoval rád a snažil se být praktický, obracel jsem se k praxi a do praxe; ale není praxe bez teorie. Teorie nemusí být formulována pro sebe, stačí, když podkládá a řídí praxi.

Ano, ale také praxe pro teorii. Teorie má hodnotu, i když nemůže sloužit praxi hned. Poznávat je právě tak důležité jako jednat. Jednáním poznáváme, tak jako poznáváním připravujeme správné jednání. Je-li někdy rozpor mezi teorií a praxí, pak je někde chyba: buď je špatná ta teorie, nebo ta praxe, často obojí. Při vši praktickosti jsem všude pro teorii, pro teoretické poznání vědecké a filozofické. Jsem proti planému spekulování, proti hře se slovy, jsem proti špatné praxi a proti práci zbytečné — tak jako teorie může být bezkvětná, tak bezplodnou může být praxe. Práce a užitek nejsou smyslem života — čert je velmi pracovitý, kutí ve dne v noci, a přece je hloupý. Aspoň náš čert český a slovenský. Jsem pro věcnost, pro poznání věcí konkrétních. Ne pragmatism, ale konkrétism bylo by mým heslem.

Tím jsme zase skoro tam, kde jsme byli. Místo dualismu teorie a praxe kladete dualism poznání abstraktního a konkrétního.

Ne — protiva poznání abstraktního a konkrétního je jen logická. Poznání věcí, jednotlivin, poznání konkrétní se zakládá na poznání abstraktním. Příklad: Máte psychologii abstraktní, která jedná o duši a vědomí, o představách, soudech, citech, vůli, obrazivosti, paměti. Ano, ale ty všechny kategorie přece neexistují o sobě, jsou jenom vyabstrahovány; v živém člověku jsou ty všemožné prvky a činnosti spojeny v jedno. Každý člověk je celý svět, mikrokosmos, a nejsou dva lidé stejní; co tu máte různých letor, charakterů a nadání, různosti pohlavní, věkové, profesionální, národnostní a rasové! Už také psychologii konkrétní máme, například psychologii dětství, geniálnosti, umění

a náboženství, psychologii osobnosti a tak dále. Ale dřív muselo být poznání abstraktní, abychom mohli roztrdit a metodicky zpracovat tu konkrétní skutečnost psychických jednotlivin. Vývojově a logicky poznání abstraktní jde před poznáním konkrétním.

Aspoň pokud jde o poznání vědecké.

Ano; ale každé skutečné, soustavné poznávání je vědecké nebo k vědeckosti aspoň míří. Není protikladu mezi poznáním abstraktním a konkrétním, poměr je čistě logický a metodický: obojí druh věd je ustaven studiem týchž předmětů, totiž konkrétních věcí.

Vemte si tento příklad: v přírodě neexistuje život, nýbrž živé individuality; existují lidé, zvířata, rostliny. Podle těch tříd máme antropologii, zoologii a botaniku; ale vedle těch věd a logicky před nimi se ustavila biologie, abstraktní věda o životě. Vy jste tak trochu zahradník a víte, co všechno by vám ušlo z krásy i z pochopení přírody, kdybyste neznal aspoň něco z abstraktní biologie rostlin, kdybyste nevěděl nic o jejich architektuře, o jejich rozplozování, o jejich skladbě, chemii a podobně. Kdybychom neprošli cestou abstraktního poznání, stáli bychom jako poloslepí před světem konkrétních jednotlivin.

Vlastním předmětem poznání je svět jednotlivin, individuí, individualit živých i neživých; ale k tomu poznání dospíváme oklikou věd abstraktních. Poznat znamená co nejpřesněji, co neplněji poznat skutečnost konkrétní; právě k tomu je nejprve třeba si vyabstrahovat, teoreticky zkonstruovat a uvést ve vědní systém konstituující prvky a obecné zákony věcí a všelikých dějů — ale nezapomínat, že pravým předmětem a cílem poznání je ten svět jedinečných bytostí a věcí, který a jen který je nám dán.

Který je nám dán — k čemu? K našemu poznání nebo k našemu jednání?

K obojímu, k jednání i k poznání — nelze jednat bez poznání. I poznávat je aktivita, myšlení a poznání je činnost, často činnost nesmírně energická nebo, jak říkáme, tvořivá. Mluví se o věku technickém, říká se, že dnešní typ člověka je technik, a ne myslitel; ale kde by byla technika bez předchozí ohromné práce teoretické?

Jít za poznáním, to je, pane, život svrchovaně činný. Když řeknete věda, říkáte tím také úsilí, trpělivost, vytrvalost, obětavost, poctivost — samé požadavky života činného — a života mravního.

Podřizujete tím vědu etice?

Řekl bych: ne vědu, ale vědce. Etice je podřízen člověk každý a celý, všechno, co prožívá a koná, tedy i poznávání. Poznání je mravní povinnost, stejně jako láska a služba bližnímu, jako kterýkoli z mravních příkazů. Na vědcích a filozofech neuctíváme jejich nadání, nýbrž to veliké usilování o pravdu — to je čin mravní. Proto i zneužití vědy cítíme jako hřích, je to hřích proti Duchu svatému. Mravnost a užitečnost vědy je v tom, že jde jen a jen, čistě a přísně za poznáním, za pravdou; ale každá pravda je nebo bude jednou dobrá pro život.

Ano, ale snad záleží na tom, jak se s tou pravdou zachází.

Chcete tím říci, že se vědy a poznání někdy zneužívá nebo užívá nesprávně. Ano. Přesto bych řekl: pravdu především, pravdu vždycky a všude. Pravda není nikdy v rozporu s mravností; žádná lež nebo nepravda není trvale dobrá, ani takzvaná *fraus pia*. Máme život,

máme názory a přesvědčení, máme společenské styky zatížené spoustou lží, a k tomu ještě zbytečných. Lež je nemůžná; je zbraní slabochů, dost často také násilníků — ne lidí silných. Pravda, pravda poctivá, poznání skutečné nemůže nikdy škodit.

A co věda, která slouží válce?

Válku nedělá věda, ale lidé, lidská nedokonalost, lidé vědu ještě nedosti uznávající; kdyby se svět víc řídil poznáním a pravdou, bylo by těch válek méně, ba nemusely by být vůbec. Pro obranu se vědy užívá právem a správně; ale pěstovat vědu pro násilí, pro válčení agresivní, je zločin. Musíme konečně rozlišovat právo a násilí, pravdu a lež, skutečnost a fikce — musíme hledat pravdu i v těch případech, kdy se dřív sahalo ke zbraním. Myslím, že poslední velká válka dostatečně dokázala zbytečnost, škodlivost a nesmysl válčení.

Ovšem — naše poznání světa a lidí je dosud velmi neúplné, ale právě proto jen stát poctivě a vytrvale o to poznání, o pravdu! A pravda vítězí.

CO JE PRAVDA?

A tak se mně zdá, že jsme se od noetiky dostali do etiky.

Ne docela, jsme na cestě. Začal jste s pragmatismem, a pragmatism staví svou teorii poznání na potřebách činného života. Tím jsme se dostali k poměru teorie a praxe. Já toho dualismu neuznávám: člověk mně není rozpuštěn na polovinu poznávající a polovinu jednající; jednáje poznává, samo poznávání pak je činnost

a jednání — a jak mohutná činnost, pane! Noetika se ptá, co to je to poznání, co to je pravda. Etika se musí ptát, zda pravdě sloužíme tak poctivě a cele, jak máme.

Tož dobře: co je to pravda?

Aha, otázka Pilátova. Prosím vás, co to je, tam ti ptáci v parku?

Straky, pane prezidente.

Máte lepší oči. Nejsou to holubi?

Ne, straky.

Víte to bezpečně?

Vím. Už se na ně dívám chvíli, a pozorně. Holubi lítají jinak.

Tak vidíte, sám jste řekl znaky pravdy: že to víte bezpečně, protože jste se pozorně díval, a já jsem si své poznání ověřil vámi. Když mermo chcete definici pravdy, řekl bych: pravda je to, co bezpečně a kriticky víme, co je skutečnost uvědomělá. To je to celé: to, co víme, vědět bezpečně a s jistotou, aspoň s veškerou jistotou té doby dosažitelnou. Jak to řekl Aristoteles: člověk od přírody baží po poznání — ano, ale baží právě po poznání jistém a bezpečném. Potřeba jistoty, potřeba přesvědčení a pravdy: to je základ a smysl celé noetiky, nic víc.

Řekl jste, že jste v mých spisech nenašel vybudované kritiky a teorie poznání, žádné mé noetiky. Mohl bych říci: je tam; ale abyste ji nemusel hledat, tož vám ji naznačím, ovšem jen heslovitě. Už se, myslím, nedostanu k tomu, abych znova ex cathedra učil problematice a systematické noetiky. Považte, že jsem rostl

z Platóna, prokousal se skepsí Humovou, subjektivismem Kantovým, učil se u Comta, Milla, Brentana a u tolika jiných — co tu je noetických otázek, které jsem si musel vyřídit!

Tož docela stručně: ke každému jednotlivému poznatku, k poznání vůbec, k pravdě vůbec docházíme myšlením. Člověk je bytost myslící, vedle vůle a citu.

Myšlení: to je vnímání a představování věcí — hmotných i nehmotných — skrze smysly nebo v paměti a v obraznosti, a za druhé je souzením o představovaných věcech. Vidíte něco bílého a černého, co se pohybuje; že to jsou straky, to už je váš soud. Pravda je v soudech, ne v představování. Posuzujeme představované věci, máme o nich své mínění, své přesvědčení. To je to plus, které z pouhé představy dělá poznatek.

Tedy poznatek je soud spojený s přesvědčením.

Nebo tak: poznatek je soud uvědomělý, soud, který vědomě usiluje o pravdu, o jistotu a bezpečnost. Soudem vypovídáme, že v něco věříme a v co, že jsme o něčem přesvědčení. Přesvědčení je víra zdůvodněná; říkáme, že jsme si o tom a tom jisti, jisti naprosto, že máme toho znalost bezpečnou. Jedním slovem: jistota.

Usilovat o jistotu: to znamená dobře pozorovat to, o čem soudíme, být pozorný, být kritický. Poznání je uvědoměním kritickým. Myslet, poznávat, vědět, to znamená dobře si uvědomit, co víme a co nevíme, co jsme poznali, co neznáme, co poznat nemůžeme. Kritickost neznámá váhavost, nerozhodnost, pochybovačnost nebo skepsi. Být kritický, to je zkoumat, přezkoušet, kontrolovat, ověřovat své poznatky. To je aspoň jedno kritérium pravdy: pravda je soud, který obstál ve zkušebním ohni kritiky.

A nejen kritiky naší. Každé vědecké poznání je podrobeno ustavičné kontrole a kritice nesčetných lidí; může být a je pořád ověřováno, korigováno nebo potvrzováno. Nepřibývá jenom poznatků, ale i metod kritických; jen uvažte, co už dnes máme experimentace a měření! Kritika druhých a kritika ustavičná, ta veliká součinnost v hledání pravdy je také jedna ze záruk našeho poznání. Nemůžeme si myslet, že už máme dost poznání a samou pravdu; ale můžeme si být jisti — a i to je noetická jistota, že se postupem věků budeme pravdě víc a víc blížit.

O MÝTU

Znova říkám: kritickost není skepse. Pochybování není počátkem myšlení, jak se někdy soudí.

Už proto ne, že skepse je vývojově pozdní.

Nu ano. Od přírody je člověk důvěřivý, řekl bych věřivý. Věří svým smyslům, obrazivosti i paměti, věří rozumu, citům, snahám a vůli, věří nejen sobě, ale i jiným; věří slepě, dětinně, naivně. Víte, jak nekriticky dovedou lidé věřit i dnes; jakpak teprve člověk primitivní! Primitiv nerozlišuje mezi skutečností a výplody fantazie, sny, vidinami, fikcemi, dohady, analogiemi; impulsivně jedná a impulsivně, bezuzdně také myslí. Jeho výklad světa a života je směsice zkušeností a poznatků s nekritickým bájením a s přejatými tradicemi. Je to, řekl bych, duševní stav absolutismu; prvotní člověk politicky slepě podléhá vůdci, duchovně kněžím. Tento noetický stav nazývám mytickým — v mytologiích primitivů se nám jeví naprosto zřetelně.

Metoda mytickosti je analogie. Primitivní člověk si vykládá celý svět podle sebe samého, podle svého vědomí a funkcí svého těla, podle svého nejbližšího okolí, podle svého kmene, vůbec podle své zkušenosti. Myticky naladěný člověk je naivní egocentrista a egoista, není sám sobě hádankou a není mu hádankou svět.

Egoista, který vlastně nepozoruje sebe samého.

Ano. Primitiv je úplně pohroužen ve své okolí, je naprostý objektivista; do sebe se člověk pozorněji dívá hodně později. Venkovan je i dnes objektivističtější než městský člověk, dělník než intelektuál; dítě se pohřizuje ve věci tak, že si dlouho neuvědomuje sebe samo. Teprve v pokročilejším stáří, abych tak řekl, dívá se člověk do sebe, nejen kolem sebe. Že zprvu své já promítá do svého okolí, to se děje spontánně, bez kritiky a bez úmyslu, docela naivně. V dění kolem sebe a v pohybu věcí hledá primitivní člověk síly podobné těm, které hýbají jím; podle analogie svého já vidí živé a činné bytosti, duchy, bůžky a bohy ve věcech se měnících, nebo je klade za věci a nad ně jako hybatele a pány věcí. Uspořádat ty mytické představy v mytologické systémy, to už je další vývoj myšlení; považte, že na to měl primitiv tisíce let času, že v nich je vývoj delší než ve vědě — není divu, že se tolik mytologie udrželo i v našich pojmech a představách. Prosím vás, Řekové a Římané měli, pamatuju-li se dobře, přes třicet tisíc všelijakých nadlidských, transcendentních božstev a polobožstev. I primitiva zajímá celý svět; nedá mu to, aby se neptal, odkud se svět vzal a co s ním bude, přemýšlí o sobě a svém osudu, odkud se vzal, jak se narodil, jak se udržuje život, co znamená smrt; musí

mít jaký taký názor o společnosti, ve které a se kterou žije — zkrátka, člověk má od pradávna nějaký názor na svět a na život, má nějakou tu filozofii. Primitivní, mytickou —

— a starou jako pazourkové nástroje.

Však ona se, panáčku, neztratila, je v nás zahrabána jako ty pazourkové nože, šípy a sekyry v zemi. Až budeme líp znát nynějšího člověka, najdeme ještě ledacos z jeho prvotní mytickosti. Je v nás ještě ažaž toho naivního egocentrismu, té víry v bůžky a bubáky; chcete-li doklady, najdete je snadno — třeba v politice.

VĚDĚNÍ A MÝTUS

Tož dál: hned s tou mytickou náladou a proti ní se v člověku vyvíjí poznávání — můžeme už říci: kritické, vědecké. Živobyť člověka primitivního, jak dnes víme, bylo tvrdé, nebylo rájem, nebyl to žádný Saturnův zlatý věk; člověk si musel zvykat pozorovat, mít pozor, usuzovat, zkrátka myslit, musel vyrábět a zdokonalovat nástroje, aby uhájil život svůj a svých. I ten nejprostší nástroj je už kusem mechaniky a fyziky, lovectví, pastýřství a rolnictví je začátkem zoologie, botaniky, astronomie a čeho všeho ještě. Od samého počátku musel člověk bojovat o život — a pracovat; to znamená učit se, experimentovat, vynalézat a vynikat nad sebe samého a nad své okolí. Přesné myšlení se začalo u věcí nejvšednějších a praktických; teprve později se překonává mýtus o věcech vzdálenějších, nevšedních a pomyslných. Může se říci, že

konflikt kritického myšlení a naivní věřivosti, vědění a věření, vědy a mýtu je tak starý jako člověk, jako lidstvo.

Možná že už v pravěku byl i konflikt pokroku a konzervace.

Jistě byl. Jako názor na život a na svět, jako pokus o výklad světa a života je mýtus vývojově — v jedinci i ve společnosti — prvotnější, starší, původnější než kritika a věda, věřivost je v lidech pevněji zakořeněna než kritické myšlení; proto se v historickém vyhocení toho konfliktu mýtus zdá být pozitivní, kritická věda negativní, protože opravuje a de facto popírá a ničí ty a ony primitivní názory mytické. Dost slušné pochopení protivy vědy a mýtu najdete už u Vica, když stanovil tři stadia vývoje: básnické, heroické, člověcké; to trojí stadium přijímali Turgot a Saint-Simon. Po nich u Comta máte, že lidská kultura vůbec probíhá trojím stadiem: teologickým — s vývojovými stupni fetišismu, polyteismu a monoteismu — metafyzickým, které místo božstev klade abstraktní pojmy, a konečně pozitivním, vědeckým, které místo hledání prvních příčin zjišťuje fakta a jejich řád a zákony.

Ad vocem Comte: začal kritikou mýtu a došel k tomu, že sám vyfantazoval celou pozitivistickou mytologií. Na něm vidět, jak silně je v člověku mýtus zakořeněn.

Řekl bych jako literát, chválabohu. My literáti se totiž bez mytičnosti neobejdeme.

Pane, ani my filozofové ne. Básník se liší od vědce a filozofa, ač filozofie byla dost případně nazvána pojmovým románem; básník, umělec myslí obrazy, vědec a filozof pojmy. Ale ani vědec se neobejde bez fan-

tazie, nebo, abych užil terminologie Goethovy: bez fantazie exaktní. Duchovní vývoj jednotlivce i společnosti je právě v tom, že se povlovně opouští lehkověrný mýtus a přijímá se poznání kritické. Mytickost ustupuje vědě, ale ve vědě zůstávají zbytky mýtu a tvoří se i mýty nové — co chcete, člověk je mýtofil; mytickost a vědeckost nejsou v něm příkře odděleny, prostupují se. Filozofii máte mytičtější než vědu, protože věda se omezuje na svůj obor, kdežto filozofie zabírá obory všechny, celý život a svět. Člověk primitivní je ve své teorii, ve výkladu světa a života hrhr; člověk vědecký, kritický stává se skromnějším, ví, jak málo ví. A v obecném životě — totéž míšení. Když pozorujete současnou společnost, najdete v ní těsně vedle sebe nejružnější stupně a druhy mytickosti a vědeckosti, najdete úplný primitivism —

Jak řekl, nevím už kdo: mezi námi žije i pračlověk i středověk —

Ano, a žije i starověk, žije Sokrates, Platón, Aristoteles, a nejen ti: v dnešním člověku nežije jen minulé, nýbrž i budoucí. Vývoj — v přírodě i v člověku — není jen samá změna, je i uchovávání starého a tvoření nového, budoucího.

Nezapomeňte: mýtus se tvořil tisíce a tisíce let — proto je kolektivní, je tradiční a dostávalo se mu snadno obecného konsensu. Proti tomu kritickost, vědeckost jako věc nová je individuální, rodí se z osobního nadání a z osobní zkušenosti — proto na vyšším stupni vzdělání vzniká obecný konsensus daleko nesnadněji. Věda není kolektivní, nýbrž kooperativní; a to víte, kooperace je vždycky, v myšlení jako v praxi, těžší než spontánní, hromadný konsensus. Konflikt kritického vědění a mytické víry se v celých dějinách jeví jako konflikt jedinců a minorit s majoritou.

Podívejte se jen do dějin filozofie, Řeky počínajíc: jak brzo po Homérovi a Hesiodovi, po tvůrcích a oslovatelích mýtů vzniká filozofie, která už nevykládá svět pomocí bohů a bůžků a hledí jej vyvodit z jednoho empiricky daného principu — z vody, ze vzduchu, z jakési pralátky: to máte Thaletu, Anaximenu, Anaximandru — a z čísla: pythagorejci — zase nové mýty. Notabene, hned v těch začátcích vidíte tu abstraktnost, o které jsme mluvili. Později se přijímá pro výklad světa mnohost principů: Empedokles, Anaxagoras a Demokrit už skládají vesmír z prvků, z atomů, a přichází k platnosti i pořadající rozum. Nus — u Anaxagory; to je začátek filozofického učení o účelnosti světového řádu, začátek teismu a monoteismu. A je důležité, že se ti první filozofové a všichni ostatní po nich, ať výslovně nebo jaksi mezi řádky, postavili proti mytologii, proti víceméně ustrnulé teologii lidového náboženství. Odtud odpor kněží, příliš často oficiálních mytologů, proti filozofii a vědě — v Anaxagorovi, v Sokratovi máme první oběti toho konfliktu vědění a slepého věření. A je pochopitelné, že se v takzvané sofistice už hlásí skepticism, individualismus a do jisté míry i subjektivism. Napřed se filozofové zabývali světem vnějším, teprve později světem vnitřním — Sokrates, jak bylo řečeno, snesl filozofii z nebes na zemi; člověk byl prvotně radikální objektivist, teprve později obrací pozornost také na subjekt, do svého vlastního nitra.

Zároveň s filozofií se vyvíjejí vědy speciální, medicína a především matematika — to, pane, není nahodilé, že od Řeků přešla na pozdější dobu jediná učebnice, a to aritmetiky a geometrie od Euklida. Na tom zase vidíte to prvenství abstraktního poznání. A speciální vědy odporovaly mýtu ještě víc než filozofie.

Budiž. Ale to, co říkáte, je spíš historie poznání než teorie poznání.

Nemyslím. Stopovat historii poznání znamená pochopit i cesty poznání. Ano, historie poznání, ale historie věčná, která se děje stále a trvale. Ten konflikt věřivosti a kritičnosti, mýtu a vědění je dán naší lidskou přirozeností; tím překonáváním mytickosti je charakterizováno a definováno poznání samo.

Poznání! Prosím vás, to je stejně abstraktní slovo jako příroda nebo život. To, čemu dnes říkáme poznání, věda, jsou nescíslné poznatky jednotlivých lidí — a snad nejvíc těch, po kterých nezbylo ani jméno. Naše vědění, naše kultura stojí na úhrnu nespočetných osobních výkonů a objevů neznámých duchů, neznámých génů; my jenom pokračujeme v jejich díle: často vzpomínám těch neznámých myslitelů pravěku a všech dob — co všechno musilo být vymyšleno a uděláno, abychom třeba my dva teď tak pohodlně mohli filozofovat.

Vývoj lidského poznání se dál a děje se posud a stále tou protivou vědecké přesnosti a mytickosti; věda je konsensus lidí myslících, myslících přesně a kriticky; každý poznatek putuje z hlavy do hlavy, od člověka k člověku, z věku do věku, aby byl přezkoušen, opraven a rozmnožen. Poznání není něco hotového, je to živé, nedokončené dílo, je stálým poznáváním. Víme víc a přesněji než před stem, před tisícem let; kdo může říci, co lidé poznají a pochopí za sto, za tisíc, za sto tisíc let? Nesmíme zapomínat, že ten vývoj přesnosti je teprve v začátcích. Učenci a filozofové často vypočítávají problémy, kterých prý lidský rozum nikdy nerozřeší, které jsou za hranicemi a mimo dosah našeho poznání. Avšak — kde je, kde jednou bude konečná hranice poznání? Že nějaká bude, je jisto; ale je stejně jisto, že

pokud bude člověk myslet, bude ji posunovat dál a dál. Sám vývoj myšlení a myšlenkové zrání nám dává jednu noetickou záruku: důvěru v dokonalejší poznání věků budoucích.

ZÁRUKY POZNÁNÍ

Pravda; ale žádná důvěra v budoucí lepší poznání nás nezbaví potřeby mít nějaké noetické záruky i pro přítomnost.

Rozumí se. Chceme vědět, musíme vědět, které poznání je platné, správné a bezpečné. Prakticky máme dvojí záruku toho, že poznáváme správně. Předně, řekl bych, záruku etickou: správnost našeho poznávání je do značné míry zaručena naší pravdivostí, opravdovostí, intelektuální poctivostí; chceme jenom pravdu, usilujeme o pravdu pořád a jsme kdykoliv ochotni uznat svůj omyl, opravit své poznatky nebo přijmout poznání lepší. Druhá záruka je rozumová: to je ta kritickost, o které jsme už mluvili; jen to budeme považovat za pravdivé, co obstálo ve zkoušce věcné a přesné kritiky, jak říkáme, kritiky objektivní. Ale vím, že tyto praktické záruky nestačí, aby odklidily skrupule noetické.

Když ponoříte do vody konec hole, zdá se vám, že je zlomená; je to zrakový klam, který dodatečně korigujeme zkušeností jinou. Víme, že se zkušenost mýlí, mýlí se smyslové i rozum; proto myslící, kritický člověk upadá ve zvláštní neklid: ví, že se může mýlit. Ptá se a musí se ptát, jsou-li věci skutečně takové, jak je vidíme a zakoušíme svými smysly, jak si je představujeme a jak o nich soudíme. Ptá se, co jsou, jaké jsou

doopravdy ty věci, a co je, jaké je naše poznávání. Je naše poznání objektivní, to jest odpovídá víceméně věcem, jaké skutečně jsou? Nebo je subjektivní, to jest víceméně podmíněné našimi smysly, naší zkušeností a rozumovými schopnostmi? Co je v našich představách, soudech a poznacích objektivní, co subjektivní? To jsou otázky, ze kterých vznikla celá noetika — a koneckonců i spekulace metafyzická.

V naivním stavu noetickém si člověk představuje, že svými smysly vnímá věci tak, jak skutečně jsou, že se v nás věci skrze naše smysly prostě zrcadlí. Lepším pozorováním člověk později shledá, že se naše smysly mýlí, že naše zkušenost i rozum nezobrazují věci docela věrně; a dalším lepším pozorováním sebe samého si uvědomuje, že poznávací subjekt není jenom pasivní, jenom receptivní, nýbrž že činně zpracovává představy, které přijímá zvenčí. Například: mimo nás, „venku“, nejsou žádné obecné pojmy, nýbrž jednotlivé, konkrétní věci; a přece bez obecných pojmů nedovedeme myslet a poznávat. To vedlo ve vývoji filozofie k mínění, že já, duch, vědomí, subjekt není zrcadlo, nýbrž něco činného, něco, co víceméně samo ze sebe vytváří naše poznatky. Naše poznání je aspoň částečně subjektivní, je výkonem našeho ducha. Nebo, řečeno hantýrkou nás filozofů: k starému a původnímu objektivismu se připojil noetický subjektivism. Odtud jsou ty spory noetických teorií; buď jsou víceméně objektivistické, realistické — naše poznání je podmíněno a způsobeno věcmi mimo nás, objekty, objektivní skutečností; nebo subjektivistické, idealistické, jak se také říká — veškero poznání je výkon našeho ducha.

Víte, že rozhodný obrat k tomu subjektivismu a idealismu způsobil Kant a filozofové po Kantovi. Co

Koperník provedl v astronomii, Kant provedl v noetice: neřídí se poznání podle objektů, nýbrž objekty se řídí podle našeho poznávání; to, co pokládáme za zevní svět, za skutečnost, je výtvar naší subjektivity. Je jenom krůček od subjektivismu k solipsismu; já sám, solus ipse, já jediný jsem tvůrcem světa, svět je má představa. Kant a němečtí idealisté přebili nadčlověka a stvořili nadstvořitele. Komické, jak může být lidský duch tak domýšlivý. Subjektivism krajní, to je, řekl bych, zrada filozofů, zrada vzdělanců vůbec.

Z toho vidím, že se hlásíte k noetickému realismu, k objektivismu.

Ano. Jak jinak? Člověk, který chce jednat, jednat prakticky a odpovědně, nemůže být subjektivistou. Uznávám objektivní svět. Věci mimo nás, věci, které se snažíme poznat, jsou přibližně takové, jak se jeví naší zkušenosti.

To je ovšem tvrzení metafyzické.

Rozumí se; ale každé jiné tvrzení je také metafyzické. Říkám „přibližně“ — přibližujeme se k věcem svým poznáváním; známe je blíž a přesněji než před tisícem let, budeme se jim blížit víc a víc.

Druhé, co je předmětem zkoumání noetického, je poznávající subjekt. Co je to vlastně ten subjekt, čím poznává? Zajisté smysly a zkušeností; ale také srovnáváním a pamětí, také rozumem — ve skutečnosti poznává celý člověk, nejen jednotlivé jeho schopnosti. A dál — která z těch schopností nám dává poznání nejspolehlivější a nejméně klamavé? Podle toho zase máte rozmanité filozofické školy a spory; považuje se za poznání jisté a spolehlivé jen to, které můžeme kontrolovat smysly — senzualism; nebo podepřené zku-

šeností vůbec — empirism. Jiní ukazují na šalivost smyslů a hledají jistotu jen v rozumu — racionalism. Jiní přijímají zkušenost i rozum — intelektualism. A zase jiní: rozum nestačí, nejjistější zdroje poznání jsou nad lidský rozum — iracionalism. Novější psychologie ukázala, jak se ve všem duševním konání uplatňuje i cit i vůle; i ve svém poznání jsme jimi řízeni — mluví se o poznání citovém — emocionalism, a volním — voluntarism. Vidíte, co toho je na vybranou.

A vaše stanovisko?

Moje stanovisko — především, jak jsem řekl: nezapomínat, že v poznávání je obsažen člověk celý. Každá radikální noetická teorie, která přijímá jen jednu stránku na úkor druhých, je chybná. Musíme vycházet z poznání, jak se skutečně děje. A pamatovat, že všechno naše poznání je připraveno duševní prací nesčetných generací. Jsme všichni této práce účastni; vždyť už od matky přejímáme slovo, řeč; slovem dožíváme pojmy, zhuštěné zkušenosti miliónů duchů.

Tedy: psychologie a psychologická genetika poznání místo noetiky?

To ne. Psychologie poznání nám může říci, jak poznáváme, ale je-li to poznání pravá a bezpečná pravda, to říci nemůže. Sebelepší analýza a popis procesu poznávacího nám nepovědí, které poznání je správné. Noetika není psychologií, nýbrž částí logiky, která se ptá, co poznáváme jistotně a bezpečně.

Tož: přijímám za základ celé poznání, člověka celého. Uznávám rozum i smysly, uznávám i city a vůli, vůbec celou zkušenost; i citem, sympatií, snahou najde rozumný člověk zrnko pravdy, někdy víc než zrnko.

Ale dualism rozumu a smyslů, to ne. Rozum a zkušenost se doplňují. Pravda: zkušenost smyslová je nespolehlivá, ale je kontrolována a zpracovávána rozumem. Rozumování může bloudit, ale je zase kontrolováno zkušeností.

Tedy přece jen racionalism.

Také racionalism, v obojím smyslu: nic proti rozumu, nic nad rozum. Za bezpečné a pravdivé považuju ty poznatky, které se shodují se zkušeností i s rozumem. Ale to oboje, zkušenost i rozum, není nic hotového; nemáme jich ještě tolik, abychom mohli změřit jejich meze. Naše vědění je teprve v začátcích —

— a proto ani naše teorie poznání nemůže být na věčnost.

Podívejte se na vývoj poznání: každý stupeň poznání má noetiku svou; naše teorie poznání může odpovídat jen tomu stadiu vývoje, na kterém je naše poznání světa. A že to není stadium konečné, to víme jistě. Ale víru v možnost a hodnotu poznání, víru nezvratnou a činnou, měli silní duchové všech věků.

IRACIONALISM

Tož ten noetický vývoj lidstva: nejstarší teorie je, že bezpečné a pro život nejdůležitější poznání, konců všechno poznání vůbec bylo lidem zjeveno; bezpečnost a nevývratnost poznání je zaručena nejvyšší autoritou, božstvím samým.

To tedy má svou noetiku i černošský čaroděj, když tvrdí, že jeho ústy mluví duch.

Tož moc té noetiky asi nemá — ale svůj systém poznání má: je typickým iracionalistou. Zjevení se obyčejně dostává vyvolenému jedinci — knězi, prorokovi přímo, a ostatní lidé je přijímají od něho pasívně, slepě, poslušně. Víra v nadpřirozené zjevení žije posud a stále. To víte, bylo by divné, kdyby se Bůh zjevoval lidem jenom za biblických dob. I dnes se vyskytují lidé, kteří se považují za orgán vyššího a nadpřirozeného zjevení. A mimoto se některé zvláštní duševní stavy pokládají za jakási kvazizjevení; nadprůměrně nadané vůdčí osoby bývají podnes přijímány, jako by byly nástroji nebo mluvčími nějaké vyšší inteligence — nejen v náboženství, ale i v umění, v politice a jinde. Sem můžete připočít i víru v inspiraci; spadá sem mystika, domnělé přímé spojení s božstvím; sem patří i moderní okultismus, víra v tušení a jiné tajemné poznatky. Koneckonců v jistých obměnách najdete víru ve zjevení i u vynikajících filozofů moderních: co jiného jsou Jamesovy výjimečné zkušenosti, co jiného Bergsonova intuice, co je iracionalismus, hlásaný v našich dnech? A co je nejmodernější nacionalismus, prohlašující „zdravý cit, instinkt“ národa za nejvyšší zákon?

To je to: kde lidem nestačí jejich rozum a soudnost, musejí si najít nějakou autoritu, noeticky často dost pochybnou; chtějí mít víru a jistotu, vem kde vem. Odtud slepá víra, pověra, církevnictví; odtud — v politice — mytická a mystická víra v kolektivní hesla. Masa, doba chce to a to, velí to a to, a basta. Pohodlná teorie také diktátorů a demagogů. Rozumí se, je tu třeba lišit dvojí. Kolektivní pojmy, jako národ, stát, církev, třída, duch doby jsou většině lidí příliš složité nebo spíš nepředstavitelné; musí si je zjednodušit na nějakou formuli, kterou potom považují za platný vý-

raz toho kolektiva. Prostě docela primitivně antropomorfizují, tak jako jejich předkové antropomorfizovali nebe, přírodu a podobně. A ta kolektivní mystika nebývá často nic jiného než maskovaný egoismus — třeba egoismus skupiny, strany, třídy. Lidé, kteří mluví jménem národa nebo doby, přičítají sobě samým ten jedině správný cit a smysl pro národ, vlast, dobu; ti druhí, hlavně ti kritičtější, podle nich toho pravého citu a smyslu nemají, jsou reakcionáři, zrádci a podobně. To víte, taková noetika v politice bují dosud, a nejenom u nás.

Nebylo by spravedlivé nepřipomnět, že tomu politickému primitivismu do jisté míry poskytují zbraň ti filozofové a psychologové, kteří cit a vůli — také pudy — stavějí proti rozumu a nad něj — emocionalisté a voluntaristé. A přece v každé školské psychologii se žáčkové mohou dočíst, že není citů a vůle bez představ a soudů, že tedy citu a vůle čisté není a že city jsou různé podle kvality. Také zločinec má city, je veden a hnán city a vůlí. Cit ani vůle nejsou argument, chybí-li rozum. Jak a čím budeme rozhodovat, který ze srážejících se citů, která z odporujících si vůlí je správnější a lepší? Zas rozumem a kritikou.

A nejen z citů a z vůle se dělává taková nadrozumová autorita, nýbrž i z pudů; když se k nim přidá epitheton ornans: zdravý, přirozený, neodolatelný, je nejmocnější noetika a etika hotova. Všimněte si, jaké hlouposti někteří spisovatelé provádějí s pudem pohlavním, někteří demagogové s instinktem národním, s živelným odporem proti něčemu a kdesi cosi; divná psychologie a ještě divnější noetika.

Pravda: člověk není bytost jen rozumová, obdařená toliko rozumem. Jak řekl Pascal, srdce má své důvody, raisons, kterých rozum nepoznává.

Nemusím vám říkat, že se rozumu nevzdávám v žádném oboru; ale rozum není duševní život celý — vedle něho a s ním máme city a vůli. City, chtění, pudy se vnucují pozornosti svou, jak se říkává, elementárností a bezprostředností, kdežto rozum se zdá být střízlivý, indiferentní a podobně. Rozum je chladný, city jsou teplé, horoucí, žhavé, jak se obrazně říká, a dávají životu jeho barvitost, dávají radost a štěstí, ovšem i smutek a neštěstí, blaženost, ale i nešťastnost. City víc vynikají než činnost rozumová, jsou živější a naléhavější. Proto se říkává: poznal jsem citem, cítil jsem to a to. Psychologicky je to jinak: s poznáním byl sdružen cit — cit uspokojení, odporu, úžasu nebo jiný — a ten víc utkvěl ve vědomí a v paměti než pochod rozumový. Takzvané poznání citem bývá prosté rozumové poznání, ale provázené silným citem. Vždyť je to přece činnost vnímací a rozumová, co dává citům, vůli a tak dále představitelný obsah. Člověk chce *něco*, směřuje citem k *něčemu*. To něco není vytvořeno citem ani chtěním, je dáno pozorováním, představováním, zkušeností, rozumem; to něco může být správné nebo nesprávné, možné nebo nemožné — a to rozhodnout je věc rozumu a jen rozumu.

A co se týče zjevení — srdce čisté a duch přímý nás spojují se skutečností. Zjevení nadpřirozeného neuznávám.

RACIONALISM

Noetickou mystiku s racionalismem, a to s racionalismem radikálním, spojil Platón a po něm jiní. Podle Platóna smyslové nepoznávají, jen rozum; ne zkušenost, ale obecné pojmy jsou pravým poznáním. Ale kde se v nás, tvorech smyslových, ptá se Platón, vzaly ty obecné pojmy? Platón byl psychologicky slabý, a proto má jen tu odpověď: Abstraktní pojmy, abstraktní poznání není než rozpomínání, anamnéza na ideje, na které duše v životě předtělesném nahlížela v říši věčných idejí, to jest ve skutečnosti metafyzické. Hmotné, konkrétní věci nás jenom upomínají na ty věčné ideje, které naše duše zřela, než jsme se narodili lidmi. Na Platónovi je pěkně vidět, o čem jsme už mluvili: předně tu prvotnost myšlení abstraktního; dále začátky kritickosti — pozastavuje se nad nespolehlivostí smyslů; tu mystickost — antropomorfizuje pojmy v jakési vyšší bytosti, ideje; konečně i obrat k subjektu — ptá se, odkud se v nás berou pojmy. Platón je opravdu otcem filozofie; proto tolik působil na filozofy — a působí dosud. Po něm novoplatonik Plotin shrnul a vtělil ideje ve věčný Nus, světový rozum, z něhož náš duch „emanuje“, je jím osvícen a naplněn poznáním. Svatý Augustin přejal Plotina, ale v Nus pochopil Boha; ideje Platónovy se stávají myšlenkami božími, naše poznání je osvícením božím. Zajímavé spojení racionalismu s noetikou zjevení.

Aristoteles, pilný žák Platónův, byl vědecky kritičtější, snažil se i o empiričtější psychologii. Platónovy ideje z nadhmotné říše idejí snesl na zemi a dal je do konkrétních věcí; ideje jsou podstatou nebo jádrem věcí. Poznání mu prýští z empirie, z vnímání konkrétní

nin, ale rozum, podnícen smysly, dobírá se podstaty jednotlivin. Je vidět, jak Aristoteles zápolí s Platónovým mýtem; jeho polomytická filozofie a noetika byla recipována středověkou církví; Tomáš Akvinský je aristotelovcem, Augustin platonikem.

Nová filozofie — Descartes, Herbert of Cherbury, Leibniz a jiní — našla základ, zaručující naše poznání, v idejích vrozených. Naše základní poznatky o Bohu, mravnosti a podobné nepocházejí z naší smyslové zkušenosti ani z činnosti rozumové, nýbrž jsou nám vrozené, a to jim dává vyšší a nepochybnou platnost. Avšak: proč by vrozené ideje měly, odkud by vzaly takovou absolutní platnost? A čím, jakým sudidlem je rozlišíme od nevrozených? Kritické uvědomění shledává s Lockem, že takových vrozených idejí není. Koneckonců: co jiného jsou vrozené ideje než ideje vložené do nás Bohem? Je to jen zeslabená teorie zjevení; racionalism se zachraňuje nadrozumem, supraracionalismem.

Po Descartesovi, Lockovi, Leibnizovi, po skeptiku Humovi přichází racionalista Kant s učením o poznatcích apriorních, které nepocházejí ze zkušenosti, nýbrž z čistého rozumu. To víte, jak Kant konstruoval celou soustavu takových poznatků čistého rozumu: apriorní poznávací formy — čas a prostor, kategorie či-li nejobecnější pojmy, jako pojem kvantity a kauzality, pak apriorní ideje — duše, svět, Bůh a pro etiku kategorický imperativ. Poznatek apriorní poznává se prý podle toho, že je nutný a obecný, kdežto zkušenost, smysly a myšlení obyčejné, „diskurzivní“, ne „intuitivní“, dávají poznatky jen nahodilé a jednotlivé. Apriorní pojmy nejsou vrozené, jsou to „úkony“ čistého myšlení; nepocházejí z naší organizace, jsou to po-

znatky zplozené čistým rozumem bez otěhotnění zkušeností, tedy něco jako neposkvrněné početí pouhého, čirého, čistého rozumu — zase zjevení, jenže slepé.

Kantův apriorism přijmout nelze. Už to, prosím vás, že Kant liší rozum, *Verstand*, od „umu“, *Vernunft*, a že tento um je vyšší než rozum; k tomu ho vedla němčina. Čech a jiní, kteří mají jenom jeden rozum, by k tomu noetickému dualismu nedospěli.

Velká vada Kantova je, že nepodal jistého kritéria apriorních poznatků; prý jsou nutné a obecné: velmi nespolehlivé a nejisté kritérium, neboť i ze zkušenosti čerpáme mnoho soudů obecných; a ta nutnost je stejně nespolehlivá. Když mám základní poznatky aritmetické a geometrické, tu vidím správnost a nutnost každé matematické věty z pojmů samých; proto matematika od Pythagory a Platóna počínajíc až po Kanta a po něm byla vzorem bezpečného poznání a měřítkem bezpečnosti jiných věd. Také Kant se držel vzoru a vlastně předsudku matematického; podle toho vzoru chtěl zabezpečit svým apriorismem vedle matematiky také přírodovědu a metafyziku. To je chyba; je přece nasnadě, že poznatky matematické jsou docela odlišné od přírodovědeckých a metafyzických; jistota přírodních věd je jiná, víc opřená o zkušenost, než jistota matematická.

Ale Kantova noetika má ještě jinou osudnou ránu. Dělá totiž rozdíl mezi věcí o sobě a „světem jevovým“; ale odkud takový rozdíl? Může mít nanejvýš ten smysl, že člověk nepoznává pravé jádro, pravou vnitřní podstatu věcí, že věci poznává jen částečně a přibližně. To má smysl a uznává se to od samých počátků přesnějšího myšlení. Ale Kant udělal z protivy toho, co se nám jeví, a věcí, jak skutečně jsou, příkrý dualism: katego-

rie a apriorní poznatky vůbec, zejména kategorie kauzality, platí jen pro jevy, ne pro věci o sobě — odkud tedy ví Kant, že jsou nějaké věci o sobě, když kauzální zákon pro ně neplatí, nýbrž jen pro jevy? Věc o sobě nemůže přece na subjekt působit, jestliže zákon kauzality platí jen pro jevy!

Dalších námitek proti Kantovu apriorismu by bylo ještě dost; mezi jiným i to, že poznatky, Kantem udávané za apriorní, dají se docela dobře vyložit zkušeností, například nazírací formy prostoru a času, stejně kategorie a ideje, jako idea Boha a jiné.

Kant je typický představitel přechodní doby, přechodu od mytologického zjevení ke kritickému, vědeckému empirismu. Seděl na dvou židlích — teologické a filozofické, a tou polovičatostí právě dosáhl svého vlivu. Krajnímu a nesmyslnému subjektivismu — solipsismu — unikl svým metafyzickým trikem „věci o sobě“. Na ten krajní subjektivism došlo u Kantových následníků a v německé filozofii vůbec; Fichte „polovičatost“ Kantovu překonává „absolutním idealismem“, to jest solipsismem, Schelling se přímo a výslovně vrací k mýtu, Schopenhauer udělal ze světa dílo naší vůle a představy. Proti idealismu „absolutnímu“ Hegel postavil svůj idealism „objektivní“ — zase jiná hra se slovy; absolutní subjekt překřtěn na „objektivního ducha“ — čert jako ďábel.

Celý apriorism Kantův je fantazie, mýtus; ten dualism čistého a nečistého rozumu je starý dualism rozumu a smyslů, založený na nesprávné psychologické analýze poznávacího procesu. Tento protiklad rozumu a smyslů se vleče od Řeků přes středověk do nejnovější doby. Je rozum a jsou smysly, ale nejsou v protívě. Prosím vás, proč by rozum čistý dával lepší a jis-

tější poznatky než rozum nečistý, spojený se smysly a zpracovávající naši zkušenost?

NOETICKÁ SKEPSE

Proti všem teoriím o poznacích neempirických, nadempirických, a proto prý bezpečných, postavil Hume svou skepsi; jí odkázal mysl lidskou radikálně do mezí nejisté zkušenosti. Je to skepse zdravá, ale přece jenom skepse; a v tom je zásluha Kantova, že proti skepsi postavil criticism. Ne skepse, ale kritika; ne pochybovat, ale přesně, trpělivě, kriticky zjišťovat.

Hume soustředil svou skepsi na problém příčinnosti; pojem příčinnosti je mu empirický, vůbec všechny naše poznatky kromě matematických pocházejí ze zkušenosti, jsou tudíž nepřesné a nezaručené; proto jsou metafyzické a teologické názory o Bohu a podobné liché, protože překračují zkušenost. Pojem kauzální není rozumový, je ustálen pouhým zvykem: člověk vidí slunce ráno vycházet, zvykne si na to a očekává tedy jeho východ i zítra. Hume tvrdí, že pojem příčiny a účinu není oprávněn rozumově, že má svůj původ pouze v asociaci představ, tedy ve zvyku, že se po A dostavuje B. Tak pro Huma je celá přírodověda založena na slepém pojmu příčinnosti, není oprávněna logicky, spočívá jenom na zvyku, na psychologickém, ne logickém spojování příčin a účinků. Poznání bezpečné podává jediné matematika.

Proti Humově skepsi, která odmítala všechno poznání krom matematického jako nejisté, která odmítala nejen metafyziku — o teologii ani nemluvic — ale

i poznání empirické, přírodovědné, proti této skepsi postavil Kant svou soustavu poznatků apriorních. Tím apriorismem se snažil zaručit bezpečnost poznání přírodovědeckého, ale také metafyzického, etického a náboženského. Následoval Hume v názoru, že empirické poznání je nespolehlivé; tož přišel na to, že základní poznání, že základní poznatky jsou nadempirické, apriorní, že apriorní je příčinnost, čas, prostor a kdeco — aby těmi apriorními poznatky podepřel poznání empirické! Marná práce: ten apriorism je pochybený, je to fantazie, která se vymstila na svém původci. Sám Kant říká, že „musel zrušit vědění, aby udělal místo víře“. Podobně Comte, rozvádějící pozitivism Humeův, dospěl nakonec — k fetišismu. To bývá osud skepse: že posléze hledí uniknout sobě samotné — skokem do fantastiky.

Skepse je možná v teorii; ale je důsledná skepse možná v praxi?

Těžko — pokud nejsme pouhými diváky a posuzovateli života. Skeptik v praxi prostě jedná jako neskeptikové. Není skeptického jednání, je jen skeptické myšlení. A co se týče skepse noetické — fakt, že naše poznatky přírodovědecké a filozofické bývají jen víceméně pravděpodobné, není důvodem ke skepsi. To se rozumí, empirie, zkušenost smyslová, je nepřesná a nespolehlivá; ale je kontrolována a zpracovávána rozumem, dokonce exaktním rozumem matematickým, jak vidíte na moderní přírodovědě, která se čím dál víc stává užitou matematikou.

Důležité je, že Hume při své skepsi uznával závaznost mravní, protože její základ, sympatie, humanita je sama sebou sankcionována; mít bližního rád, a proto mu podle možnosti pomáhat, to nepotřebuje důkazu,

že je to správné — sankce sympatie je dána sebou samou. To je správné a tím důležitější, že to učení pochází od skeptika. Má první akademická přednáška v Praze byla o Humově skepsi; v ní jsem hned tehdy vyslovil svůj protiskeptický program. Ale za svou osobu mohu říci: Hume mně byl zvláště důležitý, korigoval ve mně platonika; totéž bych řekl o materialismu Marxově.

ZÁVĚRY: KONKRÉTISM

Tím už charakterizujete svůj vlastní názor.

Ano. Konkrétism je, jedním slovem, proti skepsi; uznává nejen rozum, nýbrž i smysly, i city a vůli, vůbec všecku zkušenost našeho vědomí; drže se zkušenosti odmítá teorie neempirické, protiempirické, nadempirické.

Tedy do jisté míry: Jamesův radikální empirism.

Ale bez jeho výjimečných zkušeností. Vědecké myšlení se obejde bez nich, ledaže je kriticky zkoumá. Konkrétism je především kritický; zkušenost kontroluje rozumem.

Konkrétism nestaví proti sobě smysly a rozum, nestaví proti sobě rozum a ostatní duševní činnosti, přijímá člověka v jeho celosti; uznává podstatu a hodnotu všech duševních nadání a činností, snaží se najít pravidla pro život plný a harmonický.

Konkrétism uznává v přírodě, společnosti a v celém

světě individuality a ty se snaží poznávat; je si dobře vědom, že k poznání jednotlivin dospívá poznatky abstraktními.

Pro vědecký výklad má konkrétism hlavní pravidlo: postihovat věci a vykládat je z nich samých, nikoli analogizační metodou mýtu. Mýtus nahrazuje podle možnosti poznáním kritickým, vědeckým. Usiluje o jasnost a přesnost, ví, co ví a co neví.

Vedle poznatků matematických uznává také poznatky přírodovědy, psychologie, dějin, vůbec všech věd. A vědy — toť zkušenosti a rozum mnoha jedinců a všech věků. Ověřuji zkušenosti své a své rozumování rozumem a zkušenostmi jiných — druzí lidé mají také rozum a zkušenosti. Pořád si uvědomovat, co víme a co nevíme! Kritickost, pane, musí být i sebekritikou. Chceme-li svému poznávání zaručit bezpečnost, je tu jen jedna cesta: vědecká poctivost, trpělivost a jasnost; a pak své poznatky odevzdávat ke kritice a zdokonalování generacím dalším. V tom všem nalézá konkrétism dostatečné záruky poznání.

Myšlení jasné bolí — bolí ztráta mýtu, bolí často poznávat věci nové; je i noetická xenofobie — odvozují nejen z xenos, cizinec, nýbrž i to xenon, věc cizí a neznámá; i v myšlení je člověk bytostí zvykovou. Pravá moudrost, pravé poznání je věčně mladé, věčně hybné a nové — tedy i zkušenost je nám věčně nová: herrlich wie am ersten Tag, řekl bych s Goethem. — Spokojen?

Ano. Předpokládám, že váš noetický konkrétism má svůj doplněk ve vaší Konkrétní logice.

Správné. Noetika zkoumá podstatu a pravidla poznání, konkrétní logika poznání in concreto, vědu, soustavu věd. Pracuju teď na druhém vydání své

Konkrétní logiky — jak se od prvního vydání, za těch padesát let, všechny vědy nesmírně rozrostly a specializovaly! Musím se v nich nově orientovat — dá to, pane, práce a vděčné práce — jen mít víc pokdy!

A ještě otázku. Vy sám jmenujete svou filozofii konkrétism; ale lidé vás nazývali pozitivistou nebo realistou.

Pozitivistu — ne; ale realista ano, ve filozofii i v politice. Prosím vás, vždyť mně kdysi vyčítali mysticism — když jsem dokazoval našim liberálům, že náboženství není věc odbytá. Nemohl jsem prostě a nemohu z kultury vyškrtnout náboženství, zejména ne z naší kultury národní. Myslím, že můj konkrétism je až dost racionální, ale nevidím plnost duchovního života a snažení jenom v rozumu, vidím ji také v citu a vůli. Běží o to, harmonizovat celý a plný duchovní život člověka — i národa. Náš národ silně žil nábožensky; vemte si: svatý Václav, Hus, Chelčický, Komenský! Ale stejně silně usiloval o vzdělání. Komenský nám ukázal cestu, jak hledat a najít souladnost všeho duchovního života, jak najít, podle jeho slov, *hlubinu bezpečnosti*. O tu souladnost se na poli poznání pokouší i konkrétism. To je všecko.